

500832

533926

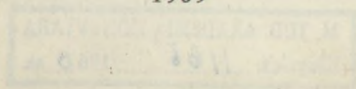
BIBLIOTHECA HUNGARICA ANTIQUA

II.

TINÓDI SEBESTYÉN
CRONICA
KOLOZSVÁR 1554

1959

500833

LIBRARIUM UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

II.

TELEPÜLÉSEK ÉS VÁROK

OROMIA

KÖNYV 125

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtelt.1166...../1960.sz.

BIBLIOTHECA
HUNGARICA
ANTIQUA
II.

BIBLIOTHECA
HUNGARICA
ANTIQUA
II.

TIODI SEBESTYEN
CRONICA
KOLDSYAR 1584

1584

BIBLIOTHECA HUNGARICA ANTIQUA

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

II.

TINÓDI SEBESTYÉN
CRONICA
KOLOZSVÁR 1554

TINÓDI SEBESTYÉN
CRONICA
KOLOZSVÁR 1554

A KÍSÉRŐ TANULMÁNYT ÍRTA
BÓTA LÁSZLÓ

A FAKSZIMILE SZÖVEGÉT CONDOZTA
VARJAS BÉLA

1959

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

Az első nyomtatott magyar nyelvű históriás énekgyűjteményt veszi kezébe az olvasó. Mohács utáni történelmünk vérzivataros, hősi küzdelmekkel terhes negyedszázadának és egy lelkes, céltudatos írói életpályának egyetlen ráánkmaradt költői dokumentuma ez a kötet. Tinódiban egy újszerű énekes-költőtípus, egy sajtós XVI. századi írói öntudat jelentkezik az irodalomban, amely már nem szóval, de a nyomtatott betű publikációjával kér bebocsátást. Eredeti a szándék, határozott és céltudatos a program is, aminek véghezvitelére vállalkozik. „Nagy csuda dolgok”, „veszödelmes hadak” megörökítője akar lenni, mert „ezöknek megírására — mint mondja — ki lenne végemléközet senkit nem hallhaték”.

Pedig nem ő volt az egyetlen krónikás énekmondója ennek a kornak. Kortárs kollégái közül ugyan egynek a művét sem ismerjük, mégisnes okunk feltételezni, hogy e minden bizonnyal gazdag és régi hagyománnyal büszkélkedő műfajnak, a históriás énekek a maga korában ő lett volna az egyedüli megszólaltatója. Hiszen alig volt korszaka történelmünknek, amely oly gazdag lett volna költői szájra illő eseményekben s más területéről is a költészetnek, az előző kor némaságához viszonyítva annyi verselőt tudott volna felmutatni, mint a XVI. század első fele. Galeotto, Cuspianus és Sidney Fülöp ismert és sokat citált nyilatkozatai a történelmi epika nálunk virágzó állapotáról Tinódi korára is méltán vonatkoznak. „Sok hegedős vagyon itt Magyarországbán” állapítja meg Tinódi is, akiktől — mint mondja — maga is hallott egyet s mászt csásogni Konról, Tar Lőrincről stb. Listius püspök Bonfini-glosszái, Bornemisza és mások elejtett megjegyzései egybehangzóan az énekmondás népszerűsége mellett bizonyítanak. De vajon csak régi dolgokról daloltak-e ezek

az énekesek? — alig hihető. Bebek Ferenc szendrői hegedősének krónikájából és a többi csak névről vagy hírből ismert lantos, hegedős énekeskönyvéből a különböző históriák mellől nem hiányozhattak napjaik nagy eseményeinek témái sem. Hogy ezek közül az énekek közül nem marad ránk egy sem, az a véletlen szerepe mellett nem kis mértékben azzal magyarázható, hogy szerzőik maguk sem voltak tudatában ténykedésük jelentőségének. Az énekmondást még a középkorból örökölt konvencionális hagyományként fogták fel, a kor nagy eseményeiben nem látták meg a történelmet s éppen ezért nem is törekedtek tudatosan ezek megörökítésére. Amit érdekesnek, vagy pártfogóik szempontjából illőnek és kötelességszerűnek tartottak, azt talán nem mulasztották el rímbe szedni valamiféle siratóének formájában, többre azonban alig futotta igyekeztükből. Tinódi ebben a tekintetben messze fölötte áll kortársainak, s mint a nagy történelmi események tudatos gyűjtője és énekes, egyedüli jelenség a maga korában. *Cronica*jának Ferdinándhoz intézett ajánlásában úgy is beszél énekszerzői tudományáról, mint isten különleges ajándékáról, amellyel őt, szegény halandót a teremtő érdemtelenül megajándékozta. De ez az önvallomása alighanem csak zeneszerzői képességeire vonatkozik. „Császároknak, királyoknak, hercegöknek hadokat, viadaljokat ritmus szerént magyar nyelven” már ő előtte is tudták „szörzeni”, példa rá többek között a Szabács viadaláról való ének és a Jajca megvételéről szóló később lejegyzett énektörredék; kortársai bibliai királyokról, fejedelmekről verseltek, de „szép nótával énekleni” úgy látszik Sebestyén deák tudta legszebben az ilyen énekeket.

Másban különbözött az ő költői tehetsége és tevékenysége jokulátor-típusú elődeitől és a kortárs énekmondóktól. Mint ahogyan Anonymus és a gestaírók az előző naiv krónikás előadással szemben egy, az írói tudatosság sugallta tudós objektivitásra törekedtek műveikben, így Tinódi költői attitűdje is ebben a tudós objektivitásra való törekvésben mutat eltérő vonásokat elődeitől. Epikus modora, nyelvi készsége még sokat őriz a korábbi énekmondói hagyományból, de felfogása e műfaj funkciójáról már egészen újszerű vonásokat mutat. Egy új típusú énekmondói nemzedék első képviselője ő, aki a szóbeli történelmi hagyománnyal szemben már előnyben részesíti a tudós munkákat, az eseményekről költött mende-mondákkal szemben a személyes meggyőződést, vagy a pontos, hitelt érdemlő információt. Ezt az énekmondói magatartást

két tényező alakította ki: egyrészt a könyvnyomtatás révén korán elterjedt és népszerűvé vált humanista történetírás, másrészt az a sajátos helyzet, amely Mohács után hazánkban előállott. A humanista történetírók, Turóczy és Bonfini művei tagadhatatlanul új lendületet adtak a történetírásnak és ezen keresztül a történeti énekköltészetnek is. Fokozták az érdeklődést a jelen és a múlt eseményei iránt, ugyanakkor módszerük tudós egzaktusága emelte a történeti művek hitelét és tekintélyét a más, régibb tárgyú olvasmányokkal szemben. Jelentős volt a hatásuk a nemzeti öntudat, de különösen a nemzet történelmi önszemléletének kialakulására is. Egy cseppet sem véletlen, hogy Turóczy és Bonfini nyomán egy viszonylag gazdag humanista történetirodalom és énekköltészet bontakozik ki, különösen a század második felében. Az a tanult litterátus-réteg, amely ezekkel a történeti művekkel érintkezésbe jutott, maga is felfokozott érdeklődéssel fordul a múlt és a jelen történelmi eseményei felé, és a nagyoknak kijáró elismeréstől ösztönözve nemcsak interpretálja a történetírók műveit, de öntevékenyen is dolgozik.

A mi sajátos korviszonyaink úgy hozták magukkal, hogy az igény különösen a jelen eseményeinek megörökítése iránt egyre szélesebb körben kezdett megmutatkozni. Az állandósult várháborúk és csatározások valószínűsítésévé változtatták az országot. A közvéleményt érdekelték a fontosabb események hírei és ezt hiteltérdemlően gyorsan és a hazai közönségnek magyar nyelven kellett tolmácsolni. Nyilvánvaló, hogy ennek az érdeklődésnek a Tinódi típusú históriás ének felelt meg leginkább. Az olyan művek, mint Csabai Mátyás *Encomium arcis Agriae*-ja (1556) vagy Schesaeus *Ruinae Pannonicae*-ja (1571) már csak azért sem elégtették ki a hazai közönség várakozását, mert később, külföldön és latin nyelven jelentek meg. Ez a közönség csak részben tudós olvasója, de sokkal inkább figyelmes hallgatója még a históriáknak, tehát aki hozzájuk kívánt szólni, annak versben, vagyis énekelve és honi nyelven kellett magát kifejezni. Ez a körülmény ad magyarázatot különben középkori és XVI. századi irodalmunk túlnyomórészt verses formájára is. Fontos történelmi eseményekről hitelt érdemlően csak egy, a kor politikai és diplomáciai viszonyaiban megfelelő tájékozottsággal bíró költő tudott nyilatkozni, akit deákos műveltsége s a dolgokban való gyakorlati jártassága képesített erre. A jokulátor típusú, nagyrészt írni, olvasni sem tudó énekmondók, énekeskoldusok és kocsmai hegedősök, akik jobbra emlé-

kezetből daloltak, állandóan improvizálva előadásukat, erre a feladatra alkalmatlanok lettek volna.

Tinódiról és a hozzá hasonló későbbi történeti verselőről tudjuk azt, hogy a kor színvonalán álló deákos műveltséggel rendelkeztek, jól tudtak latinul és többé-kevésbé tájékozottak voltak nemcsak a korabeli humanista művek, de az ókori klasszikusok ismeretében is. Tinódi olvasmányai között a *Gesta Romanorum*, Turóczy és Bonfini mellett ott találjuk a XIII. századi messinai városbíró Guido de Columna Trója-történetét és Vergilius *Aeneis*ét is. Mindezek az együttthatók egy sajátosan nemzeti karakterű deákos műveltségű verselőgárdát alakítottak ki, akik közül többen céltudatosan, határozott írói öntudattal munkálkodtak történelmünk nagy eseményeinek verses népszerűsítésén és, mint Tinódi példája mutatja, megörökítésén is. Ez az öntudat és nem az alkalmosság magyarázza meg e kötet anyagának és magának a *Cronica*-nak létrejöttét is. Tinódi krónikát, történelmet ír és a történetíró tudatosságával hiszi és vallja, hogy az ő életműve is „az több Cronikák között végemléközet” lesz majd erről a korról, hirdetve századok múlva is a hazaszeretetnek és a vitézi helyállásnak kimagasló példáit. Távolba látó szeme előtt azonban ott lebegett egy közvetlenebb cél is. *Cronica*jának az olvasóhoz intézett előszavában így vall erről: „Ez jelen való könyvecskét szörzeni — írja — nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvívó, várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság üdvösséges, tisztosságos megmaradásokra, az pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak”. Tisztább, nemesebb szándék már nem vezethet költőt törekvéseiben és nem túlozzuk el jelentőségét, ha azt mondjuk: érdeme nem volt kisebb azokénál, mint akikről és akiknek énekelt.

*

A *Cronica* anyaga négy ének kivételével lényegében már 1553 nyarán készen volt. Az év augusztus 25-én kelt nemeslevelét nem sokkal később kaphatta kézhez és ennek birtokában indult el Erdélybe, hogy verseit kinyomtassa. Útközben még három énekkel gazdagodott énekeskönyve. Debrecenben Török János házánál írta meg az *Enyingi Terek János vitézsége* című versét, valamint a *Jónás prófétáról* szóló, töredékben maradt bibliai históriáját. Következő állomásán Bonyhán, Bethlen Farkas udva-

rában született meg *Az udvarbírákról és kulcsárokról* c. verse. Az *Erdéli históriát* és a *Budai Ali basa históriáját* mint maga mondja, már könyvének nyomtatása közben Kolozsvárott írta.

A *Cronica* profilját Sebestyén deák minden bizonnyal a nyomdásszal, Hoffgreff Györggyel egyetértésben alakította ki. A könyvnyomtatás ebben az időben még teljesen független, nem kevés kockázattal járó polgári vállalkozás volt, legalábbis az olyan nyomdáknál, mint a kolozsvári vagy a Honterus-féle brassói nyomda, amelyek nem állottak egyházi vagy mecénási felügyelet alatt, hanem magánkézben voltak. Itt a nyomdász legtöbbször maga fedezte az előállítás költségeit és a példányokkal is szabadon rendelkezett. Érdekelve volt tehát a nyomtatásra kerülő könyvek jellegének és tartalmának megválogatásában. Ő ismerte elsősorban a közönség igényeit, tudta, hogy milyen könyvek iránt mutatkozik kereslet és eszerint válogatta meg kiadványait. Tinódinak, mint tudjuk, nem volt „pinz tassolyába”, mikor Kolozsvárott tartózkodott. Semmi sem bizonyít amellett, hogy ő Nádasdy Tamástól, Török Jánostól vagy Bethlen Farkastól pénzt kapott volna énekeinek kinyomtatására. Ha ez így lett volna, ajánlásában nem mulasztotta volna el megköszönni támogatóinak ezt a segítséget. Ferdinánd ötven forintos jutalmát Tinódi már a *Cronica* elkészülte után vette kézhez, mert a kamarai jegyzőkönyv idevonatkozó bejegyzése 1554-ből van keltezve.

Hogy Tinódi mennyire igazodott a kiadó szempontjaihoz, azt mutatja a kötet címlapján adott argumentum megszerkesztése is. A művet a szerző két részre, két könyvre osztotta. „Első részébe — mint írja — János királ halálátul fogva ez esztendeig Dunán innet Erdél országgal lött minden hadak, vesződelmek, revidedön szép nótákvál énökbe vadnak. Más részébe külömb külömb időkbe és országokba lött dolgok, istóriák vannak”. Már Dézsinek is feltűnt, hogy a „tartalomnak ez a megjelölése nem világos”. A *Cronica* két részét ilyen szempontból nagyon nehéz elválasztani egymástól. Mert mi indokolja például — e felosztást véve alapul —, hogy az *Egri históriát* az első részbe, a *Varkucs Tamás idejében lött csaták Egerből*-t pedig a második részbe soroljuk. Vagy a *Budai Ali basa históriáját*, amelynek minden epizódja az egy szolnoki ostrom kivételével a Dunántúlon és a Felvidéken, Nógrádban játszódik az erdélyi és Dunán inneni események közé vegyük fel. Van természetesen ennek is magyarázata, csak éppen az argumentum nem ezt fejezi ki. Miért is azt

kell higgyük, hogy ezeket a tartalom-jelölő címszövegeket, amit mind a két könyv elején olvashatunk, Tinódi a kiadó érdekében látta célszerűnek kitenni, ha ez egyáltalán tőle származik. Nem más volt pedig vele a célja, mint az, hogy az olvasók érdeklődését az „erdélyi és Dunán inneni hadak” iránt ezzel is felkeltse. Az erdélyi olvasóközönséget ugyanis ezek az események érdekelték közelebbről, tehát a címlapon is ezt kellett propagálni. Tinódit szemelláthatólag más szempontok vezették, amikor énekeit csoportosította. Ha a *Cronica* első részét figyelmesen megnézzük, azt tapasztaljuk, hogy az egy következetesen végig gondolt elv szerint van összeállítva. Krónika a szó legszorosabb értelmében, amely János király halálától egészen az 1552-es nagy török offenzíva elültéig, Eger felmentéséig szoros kronológiában adja a kiemelkedőbb nagy eseményeket. *Enyingi Terek János vitézsége* nyilván azért került még az első könyv végére, mert Tinódi keresztkomájának hőstetteit méltó helyre Lossonczy, Szondi és Dobó mellé akarta állítani. Különös rokonszenve pártfogója iránt nemcsak a róla ejtett nyilatkozataiból tűnik ki — „jó híre neve öröm énnéköm” —, de abból is, hogy az *Erdéli históriában* az ő tettéről szól legmelegebben. A többi magyar-történeti tárgyú éneket részben azért sorolta a második részbe, mert ezek epizódjellegüknél fogva vagy témájuk miatt nem illeszkedtek szervesen a tárgyalt események fővonalaiba. Így a *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról*, valamint a *Prini Péternek, Mailát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című énekek, különösen az utóbbi, nem adnak összefüggő eseményrajzot, a krónikás terjengősséggel szemben jellemző rájuk a szubjektív, líraiabb intonálás. A Verbőczy Imréről, a Szalkai mezőn való viadáról, Szitnya, Léva, Csábrág, Murány elestéről és a Varkucs Tamás egeri dolgairól szóló énekek „külömb külömb időkben” történt kisebb históriák, amelyek nem azért kerültek a második részbe, mert nem Dunán inneni dolgokkal foglalkoznak, hanem jellegük, tárgyuk miatt.

A *Cronica* belső szerkezetének kialakítása Tinódiban Kolozsvárott merült fel először. Itt, énekei rendezgetése közben jött rá arra, hogy korábbi művei tematikájukat tekintve mennyire egységes, kronológiailag is kapcsolható krónikaszerű eseménysort adnak. Elhatározta tehát, hogy ezeket az énekeket a vegyestárgyú daraboktól elválasztva, könyve első részében, külön egységben fogja kiadni. Látnia kellett azonban, hogy elbeszélésanyaga, különösen az erdélyi dolgokat illetően még több szem-

pontból hiányos, és szerkezetileg sem illeszthető simán *Cronicaja* elejére. Ezért úgy döntött — és erre talán a kiadó is biztathatta —, hogy míg a *Cronica* többi énekeinek szedési és nyomtatási munkálatai folynak, közben megírja, ill. kikerekíti az *Erdéli históriát*. Az irodalomtörténetírás úgy tudja, hogy Tinódi ezt a művét már Kassán kezdte volt írni, s az első három rész állítólag még itt készült volna. Ez első rész versejeiből kiolvasható SEBASTIANUS LITERATUS DE TINOD LUTUNISTA CASSOVIE COMPILLAVIT... szöveget adó akrosztikon kétségtelenül emellett látszik bizonyítani. Úgyszintén az is, amit a Temesvár elestéről szóló énekben (befejezte 1552. aug. 15.) egyhelyütt (85—88 s.) mond, hogy ti. mivel ezt a részét az éneknek már *Cronicájában* bővebben megírta, úgy most csak „summa szerént” adja elő ezeket. Igen ám, csakhogy az *Erdéli história* második részében hasonló utalást tesz a Török János vitézségéről szóló versre is, amelyet viszont bevallása szerint 1553-ban írt:

„Vitéz Terek János dolgát meghalljátok,
 Ő krónikájában jobban megtudjátok,
 De csak summaképen itt ő róla írok,
 Ott megérthetitek, mint volt tü hüv szolgáltok.”

(629—632 s.)

Már most hogy képzelhető az el, hogy egy korábban, de legalábbis egy évvel előbb írt művében a szerző még el nem készült versére hivatkozzék. Csak egy pillantást kell vetnünk az *Erdéli história* (587—88, 595—612, 621—624, 1281—1304) és a *Török Jánosról való ének* vonatkozó részeire (75—76, 59—74, 77—78, 213—18, 253—315) s azonnal átlátjuk, hogy az *Erdéli história* versei az utóbbi énekből vannak summázva. Ezek után nem lehet kizárt az sem, hogy a Temesvár elestéről szóló ének utalása

„Erről bővebben Crónikámban írtam,
 Vitézségről többet beléraktam,
 De hogy halálát néki megírhasam,
 Summa szerént csak ezeket mast írtam.” (85—88 s.)

utólagos betoldás, mint ahogyan a Török János vitézségének az a két sora is, ahol viszont Tinódi érdekes módon az *Erdéli história* negyedik részére hivatkozik (1281—1304. s.):

„Ennek rendit, módját bévön megírtam

Derék krónikánba én belé raktam.” (T. J. 257—58. s.)

A kronológiai ellentmondás kézenfekvő, s jól rávilágít Sebestyén deák alkotói módszerére. Míg azonban ezek a hivatkozásszerű betoldások a szerkesztés eredményeként a *Cronica* első részének már végleges kialakítása után kerültek a szövegbe; — az író e közbevett utalásokkal mintegy kapcsolatot akarván teremteni az előadott események között — addig a Török Jánosról szóló ének jelzett részeinek átköltése a *História* második és negyedik részébe nem utólagosan, hanem a compilálás, a szövegezés folyamatában történt. Efelől a második rész argumentuma (...Terök János vitézsége...), amely ugyanitt az akrosztikonban is olvasható, semmi kétséget nem hagy. Ebből viszont okszerűen következik, hogy Tinódi az *Erdéli Historiát*, legalábbis a második résztől kezdődően az *Enyingi Terek János vitézsége* c. éneke után kellett hogy írja. Mivel a *História* első négy részének szerkezete és felépítése egységes gondolatmenetet mutat, a magunk részéről úgy látjuk — bár ennek az első rész akrosztikonjának Kassára való utalása ellentmondani látszik —, hogy az *Erdéli historia*, legalábbis abban a formájában, ahogyan az a *Cronica*-ban megjelent, teljes egészében Kolozsvárott készült. Emellett bizonyít, mint alább látni fogjuk, a szerkesztés bizonytalansága, valamint az a tény, hogy Fráter György halálának történetét Tinódi eredetileg nem tervezte bele a *Históriába*. Az egész munkán a kapkodás, az elsiettség jele látszik, amit ugyancsak a kolozsvári tartózkodás és a nyomtatás zaklatott körülményeiből tudunk megmagyarázni. Ettől függetlenül nem lehetetlen, sőt nagyon is valószínű, hogy már korábban is írt valamiféle rövidebb krónikát az erdélyi dolgokról, hiszen tudunk arról, hogy egy éneke *János király testamentoma* címen 1577-ben Kolozsvárott nyomtatásban is megjelent (RMK. I. 135.). Ezt a művét sajnós ma már nem ismerjük, de nem kétséges, hogy ezt előbb írhatta, mint az *Erdéli historiát*, amelynek első részében szintén szó esik János királ testamentomáról. A *Cronica* kinyomtatása után nem sok értelme lett volna ezt a témát újból megírni. Lehetséges volna talán, hogy ezt a művét éppen a *História* első része őrizte meg? Így az akrosztikon Kassára való utalása könnyen érthetővé válna.

Lantosunk az *Erdéli historiát* eredetileg három részre tervezte. Úgy látszik azonban, szűkre méretezte mondanivalójának kereteit, mert

még egy fejezettel volt kénytelen azt megtoldani. A harmadik rész expozíciójában azt ígéri, hogy

„Az erős Lippának ő csoda romlását,
Temesvár vívását, Ulumán szaladását”

(903—904 s.)

fogja énekelni, de az akrosztikonból csak Temesvár vívására jutotta, Lippa romlásának már új fejezetet kellett nyitnia. Az így létrejött negyedik résszel pontot akart tenni a mű végére, mivel elmondta mindazt, ami szándékában volt. Az argumentum is a befejezettségre mutat:

„Lippának erős vívása, Ulumán bék elszaladása
Tinódi Sebestyén írása, Kéri minden megbocsássa.”

Hogy mégsem ez lett a vége az *Erdéli históriának*, az megint az első könyv krónikaszerű utólagos elrendezésével magyarázható. A Fráter György haláláról szóló részt ugyanis Tinódi minden jel szerint előbb írta, mint a *Históriát*. Nehéz is lenne megmagyarázni, hogy ezt a legdrámaibb témát miért hagyta volna ki összefoglaló művéből. Mert hogy az *Erdéli históriában* eredetileg erről nem kívánt szólni, azt az argumentumok kétségtelenül bizonyítják. Az ének versforma és dallam tekintében is eltér a *História* első négy részétől, ami azt mutatja, hogy attól függetlenül készült. Mikor az *Erdéli história* negyedik részét is befejezte, úgy találta, hogy mivel Fráter György halála szervesen illeszkedik krónikája vonalába, fölösleges azt külön énekként kezelnie, beolvasztotta tehát ötödik részként a *Históriába*. Ez persze azzal járt, hogy ehhez a részhez is argumentumot kellett írnia és ennek megfelelően az akrosztikont is módosítani. Valójában átdolgozta a Fráter György halálának korábbi szerkezetét olyan módon, mint ahogyan azt a Török Jánosról írt énekével tette a *História* második részében (595—610 s.). Kész volt tehát a nagy mű, most már csak át kellett néznie és a toldozgatásokból eredő következetlenségeket korrigálnia. Ekkor módosította a *História* elején adott expozíciót (9—12 s.) és a záróverset (1672—76 s.), valamint akkor toldotta be a Lossonezi István haláláról és a Török János vitézségéről szóló énekekbe az idézett sorokat.

Az *Erdéli história* elkészülte döntően befolyásolta az első könyv anyagának végleges kialakítását és elrendezését. A Barát halálának és Erdély

Habsburg-megszállásának következményeként megindított török offenzíva nagy eseményei, Szeged, Temesvár, Eger dolga már korábban elkészültek és jól kapcsolódtak az erdélyi eseményekhez. Tinódi azonban úgy látszik, hiányosnak érezte a krónikát, amelyben a mozgalmas 1552-es év háborúit csak három várostrom képviselte és ezért elhatározta, hogy megírja a kisebb várháborúk történetét is. Így született meg a *Budai Ali basa históriája*, közvetlenül az erdélyi krónika befejezése után 1554 január, februárjában. Tinódi alkotói módszerére érdekes fényt vetne, ha tudnánk, hogyan készült ez a műve térben és időben egyaránt távol az eseményektől. Az *Erdéli história* esetében nem kétséges, hogy adatainak, információinak egy részét körútja során Török Jánostól, Bethlen Farkas udvarában, szemtanúktól, vitézektől talán főemberektől is gyűjtötte. De kik informálhatták őt Erdélyben, mondjuk Veszprém ostromáról, a nógrádi várak megvevésének körülményeiről, Ördög Mátyás veszedelméről stb., amelyek másfél évvel a *História* írása előtt 1552 nyarán történtek? Hogy pusztá emlékezetből, még ha mégolyan jó memóriája lett volna is, ezeket nem írhatta, az szinte bizonyos, de hát akkor hogyan? Voltak talán már régebbről származó interjú szerű feljegyzései? — elképzelhető. Okleveleket, bizalmas diplomáciai iratokat ő aligha nézegetett, ennek legalábbis semmiféle kézzelfogható bizonyítéka nincs. Az, hogy értesülései, pl. az erdélyi eseményekre vonatkozólag helyenként egyezni látszanak Fráter György egy-két levelének állításaival, ebből még nem lehet messzemenő következtetést levonni. Ő maga sehol sem beszél arról, hogy okiratokat, leveleket tanulmányozgatott volna históriás énekeihez. Ellenben azt mondja, hogy „igazmondó jámbor vitézöktül, kik az dolgokban jélön voltanak értéközött”, hírei, adatai érdekében „sokat fáradozt, futosott, tudakozott és sokat es költött.” A *Budai Ali basa históriájának* anyagát is így szedhette össze már korábban, vagy ami valószínűbb, ezekről a csatározásokról talán külön énekei is lehettek, amelyekből most csak összeszerkesztette históriáját. Az *Ördög Mátyás veszedelme* kétségtelenül ilyen különálló résznek látszik, míg a többi epizódról ezt nem lehet határozottan állítani. Gyakorlatához híven, énekéhez most is az akrosztikont készítette el elsőnek, és ennek lehetőségeihez mérten tömörítette, illetve toldozta mondanivalóját. Szemben az *Erdéli história* harmadik részével, ez esetben bőre méretezte a keretet, s ennek tudható be, hogy az *Ördög Mátyás veszedelme* és a szolnoki epizód közé beiktatta Idenfi László

és Bánk Pál vice-vajdák megmozdulását az ojtózi szoroson Erdélybe tört török és román csapatok kiűzésére. Ez az esemény sehogy sem illeszkedik Ali basa hadjáratának történetébe, s Tinódi azt csak kényszerűségből iktathatta ide. Nincs kizárva, hogy Idenfi László és Bánk Pál, akikről az *Erdéli históriában* is megemlékezik, Tinódinak hírközlő alanyai voltak, talán jó borral is látták, s rájuk gondolva mintegy hálából örökítette meg különben teljesen jelentéktelen akciójukat.

A *Budai Ali basa históriájával* teljessé vált a *Cronica* első része, amely egy határozott koncepció jegyében, tudatos elrendezés eredményeként alakult ki. A tudatos elem ebben a törekvésben legalább olyan lényeges, mint Lantosunk énekszerzői munkásságában. Már nemcsak arra törekszik, hogy az egyes kiemelkedőbb eseményeket hitelesen megörökítse, de ezen túlmenően egy mozgalmas történelmi periódus krónikaszerű áttekintését akarja adni. Ennek érdekében tömörít, közös cím alá von olyan eseménysorokat, amelyek az olvasóban a krónikaszerű narráció benyomását keltik. Horváth János emlékeztet arra, hogy emellett az egyes különálló énekeket is igyekszik egy-egy utalással, előre vagy hátra vetett célzással összeláncolni. Különösen az *Erdéli história* bővelkedik ilyen szerkesztői manőverekben. Mindjárt az első részben (76–80 s.) emlékeztet egy korábbi énekére (*Buda veszéséről...*), amelyben a kérdéses eseményről bőven szólt. A második részben (629–32 s.) a Török Jánosról szóló énekére utal ugyanilyen értelemben, ebben viszont (257–58 s.) vissza az előbbire (1281–1304 s.). A negyedik rész végén (1442–43 s.) bejelenti a Barát halálát és Temesvár elvesztését, hogy azután az utóbbiról írt versében (85–88 s.) hivatkozhasson a *História* harmadik részének megfelelő helyére. Az *Egri história* elején elsorolja a korábban történt csudákat, amelyeket az *Erdéli históriában*, Szeged és Temesvár dolgában már megírt, ezzel is mintegy éreztetni akarva a folytonosságot, a kapcsolatot az egyes események között. Ez már nem énekmondói program, több annál. Itt nem az előadó lantos, hanem az író, a történetíró van jelen a sorok mögött, akinek horizontja nagyobb amazénál, és aki a jelenségekben már próbálja a közös mozgatókra, a nagy összefüggésekre ráirányítani a figyelmet.

A *Cronica* második része az első könyv szerkesztettségével, átgondoltságával szemben sem kronológiai, sem műfaji szisztémát nem mutat. Az utóbbira annyira jellemző epikus kompozíciónak itt semmi jelét nem

látjuk. Az énekanyag teljesen önkényesen van összehányva s az az érzésünk, mintha nem is maga a szerző sorolta volna be így az énekeket. Ha ő csinálta, akkor eljárásában nem vezethette különösebb rendszerező elv. Talán csak arra ügyelt, hogy *Az udvarbírákról és kulcsárokról* írt verse „mintegy epilógusként” *Cronicájának* végére kerüljön, „utolsó szavaival saját sorsára emlékeztetve hősi énekei olvasóit”.

A könyv nyomdai munkálatai 1554 március végéfelé befejeződtek. Tinódi március 14-én írta meg hozzá az előszót „a minden rendbéli tudós jámboroknak” és a Ferdinánd királynak szóló ajánlást; mindkettőt magyar nyelven. Gyűjteményébe nem vette fel minden énekét; részben azért, mert fordítás, illetve átdolgozás jellegük miatt nem illeszkedtek szorososan a kötet profiljába (*Jázonról és Medeáról, Zsigmond király és császár krónikája, História Zsigmond császár fogságáról*), másrészt, mert talán nem is voltak kéznél, vagy elkallódtak, mint a török császárokról írt krónikája, a *János király testamentoma*, vagy a *Jónás prófétáról szóló éneke*. A *János király fiáról való népkronikát* minden valószínűség szerint már a *Cronica* megjelenése után írta mintegy az *Erdéli história* első két részének summájaként. Hogy ezen kívül még több éneket is írt, amelyről sajnos nem tudunk, azt mutatja Nádasdy Tamás vasi alispánnak egy 1605. május 26-án Kőszegen kelt levele, amelyben egy olyan Tinóditól származó strófát idéz, amit eddig nem ismertünk. (ItK. 1954. 318–19.)

A *Cronicából* kihagyott, vagy valamilyen oknál fogva kimaradt Tinódi műveket kéziratok és későbbi kiadványok örökítették ránk. Mint fentebb említettük, a *János király testamentomának* tudunk egy 1577-es kolozsvári kiadásáról; ebből azonban ma már egy példány sem ismeretes. A Zsigmond királyról szóló két ének egy 1572-ből származó, ma már ugyancsak ismeretlen nyomtatványban jelent meg először. Lehetséges, hogy a Zsigmond császár fogságáról szóló história három quart-leveles töredéke, amit Knauz Nándor fejtett ki egy XVI. századi könyvnek a táblájából, éppen ennek a kiadásnak az emlékét őrzi (vö. RMKT. III. 469.). Ebből vette át (ill. dolgozta át) Heltai *Cancionalejába* (1574.) a Zsigmond király és császár krónikáját, valamint Petrovai Miklós énekeskönyve (XVII. sz. második fele) mind a két Zsigmondról szóló éneket. (A kódex a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában, fényképmásolata a Magyar Tudományos Akadémia mikrofilmtárában.) A *Cancionaleban* megjelent szövegnek 1574-ből még egy külön lenyomata is

ismeretes, amit Heltai Temesvári János egyik énekével együtt adott ki (RMK. I. 113.). A *Jázon és Medea* szövegét a Csereyné-kódex (50—64. lev.) a János király fiáról való históriát a Decsy-kódex, (145—150. lev.) a Jónás prófétáról szóló bibliai história mintegy tíz és fél versszaknyi töredékét pedig a Lugossy-kódex tartotta fenn. (30a—b lap. A Decsy-kódex a MTA könyvtárában, a Lugossy-kódex fényképmásolata az OSZK kézirtárában.) Tinódi énekeit a Lugossy-kódex szövegének és a legutóbb felfedezett egy versszak kivételével kritikai szövegközléssel kiadta SZILÁDI ÁRON a RMKT. III. kötetében. Bp. 1881.

*

Tinódi énekgyűjteménye a kolozsvári nyomda első termékei között jelent meg 1554-ben. Sorrendben a 16-ik, a magyar nyelvű művek között pedig a 12-ik nyilvántartott kiadvány. A nyomda alapításáról, indulásának körülményeiről és felszerelésének eredetéről az eddigi kutatások alapján még most sem tudunk egyértelműen nyilatkozni. Vitatott kérdés, vajon Hoffgreff György vagy Heltai Gáspár alapította az első kolozsvári könyvsajtót, ki volt a nyomda tulajdonképpeni gazdája, a társak később milyen alapon egyezkedtek, s mi volt a valódi oka annak az összezördülésnek, ami a két üzlettárs között 1553 elején lezajlott, s aminek a távolabbi következménye az lett, hogy Heltai kilépett a vállalkozásból. Ezekre a kérdésekre már csak azért is jó volna, ha feleletet tudnánk adni, mert ez sok mindent megmagyarázna a nyomda kiadói elveit illetően, s közelebbről világítana rá a *Cronica* kiadásának hátterére is. Az eddigi vizsgálatok alapján valószínűnek látszik, hogy a kolozsvári nyomdát 1549 végén vagy 1550 legelején Hoffgreff György alapította. A nyomda első ismert kiadványa a *Ritus explorandae veritatis* (RMK. II. 47.) 1550 május közepe táján hagyhatta el a sajtót, mert előszava május 14-ről van keltezve. A kiadvány jellegéből és a kolofonban adott G. H. monogramból ítélve a könyv Hoffgreff első könyvnyomtatói termékének látszik. Magáról a nyomdászról nevén kívül sajnos semmi közelebbit nem tudunk. Német származású ember lehetett, aki talán Heltai hívására, vagy önszántából jött Kolozsvárra. Ezt megelőzően Brassóban Honterus mellett dolgozhatott, amit abból következtetünk, hogy Honterus 1549-ben bekövetkezett halála alkalmából egy barátjával a mester tiszteletére epitaphiumot íratott. (M. Kszle. 1957. 154—155.) Honterus halála után

a nyomda élére Wagner Bálint személyében új ember került s talán ez készthette Hoffgreffet arra, hogy elhagyja Brassót és Heltai hívására, vagy önállósítani akarván magát Kolozsvárra költözzék. 1550-ben még két könyvet adott ki a nyomda, de ezek már Heltai és Hoffgreff közös neve alatt jelentek meg, ami arra mutat, hogy mesterünk társult az akkor már irodalmi tevékenységet folytató kolozsvári lelkésszel, remélve, hogy Heltai belépése az üzletbe nemcsak anyagilag fogja kedvezően befolyásolni a vállalkozást, de tekintélye lendítőleg fog hatni a nyomda forgalmára is. 1552 végéig közösen jelentetik meg kiadványaikat, mikor is — állítólag Hoffgreff összeférhetlensége miatt — hirtelen megromlott a társak között a jóviszony. A torzsalkodásnak az eredménye az lett, hogy ha rövid időre is, Heltai kaparintotta kezébe a vezetést, és 1553-ban két könyvet jelentet meg a saját neve alatt. Egyeduralma a nyomda élén azonban nem tartott sokáig. Hoffgreff még ez év végén — lehet hogy bírósági úton — visszaszerezte jogos tulajdonát, mert már ekkor hozzákezd Tinódi *Cronicájának* nyomtatásához. A felek egyezkedésének alapjáról, elosztották-e egymás között a közösen szerzett felszereléseket, vagy milyen feltételek mellett engedte át azokat Heltai Hoffgreffnek, bizonyosat nem tudunk mondani. Hoffgreffné nemrégiben publikált vallomás-töredéke a kolozsvári városi bíróság jegyzőkönyvéből (ItK. 1956. I. 72—73.) arra enged következtetni, hogy a társak 1553 végén nem osztották fel egymás között a nyomda ingóságait, hanem az egész apparátus Hoffgreff kezében maradt. Az özvegy vallomásából megtudjuk, hogy férje és Heltai között volt egy — pontosan nem tudjuk mikor kötött — egyesség, miszerint ha valamelyikük „elseobe meghalna, annak az feleséghez — a másik fél — az Njomtato Zerzambol tegie kj (vagyis elégítse ki) Negyaz forintal”. Valószínűnek látszik, hogy ezt a megállapodást éppen Heltai kiválásakor kötötték a felek. Ez esetben Heltai bizonyos összegű haszonbér fejében átengedte volna társának a nyomda öt megillető részét, azzal a közösen vállalt kikötéssel, hogy bármelyikük halálozik el előbb, a nyomda osztatlanul az életben maradó tulajdonába megy át, de annak az özvegyet a felszerelés összértékének fele arányában ki kell elégíteni. Hogy ez az egyesség sem a különválás előtt, sem utána nem jöhetett létre, hanem csak 1553 végén, az több szempontból is nyilvánvaló. Ha előbb kötik, úgy az Heltai kiválásával érvényét veszítette volna és Hoffgreff özvegye nem perelhetné Heltait még 1574-ben is az öt megillető fele rész

kiadásáért. 1554 után viszont semmi értelme nem lett volna az ilyen megállapodásnak, amikor már Hoffgreff egyedül vezeti a nyomdát. A nyomda 1554-től megjelent kiadványai is azt mutatják — bár a nyilvántartott 12 darab közül (I. GULYÁS PÁL: Könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században, 80—81) csak négyet volt módunkban megtekinteni —, hogy a tipográfiai kellékeket nem osztották el az üzlettársak, mert a közös korszak kiadványaiban használt betűtípusok, záródíszek és iniciálék előfordulnak Hoffgreff nyomtatványában is. (Vö. SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. Műv. tört. Ért. 1957. 158—160.)

Heltai kiválása az üzletből Hoffgreffre nézve nem járt előnnyel, a nyomdára pedig egyenesen hátramozdítólag hatott. Amíg együtt dolgoztak, a nagyobb anyagi tőkével rendelkező Heltai jelentős összegeket-investált a nyomtató eszközök gyarapítására és tökéletesítésére, művészi címlapkereteket, illusztrációkat, záródíszeket és több típusban iniciálékat készíttetett kiadványaikhoz. Ez a bőkezű gondoskodás meg is látszik a nyomda ezidőbeli produkcióin. Különösen a kis *Catechismus* (RMK. I. 22.) és a két biblia-fordítás (RMK. I. 25., 28.) emelkedik ki szép metszeteivel, iniciáléival a közös kiadványok közül. A Hoffgreff nyomtatványok ezzel szemben mintha visszaesést mutatnának. A korábbról ismert iniciálék, záródíszek itt-ott még feltűnnek, de újakkal sehol sem találkozunk. A Tinódi *Cronica* G4a lapján látható szalagfonatos záródísz, amely itt fordul elő először, stílusát tekintve korábbi eredetűnek látszik. A díszítőelemek színvonnalsüllyedését a Batizi-féle *Catechismus* (RMK. I. 34.) A6b lapján látható primitív hurokdísz jelzi legjobban, amely funkciójával ellentétben nem hogy ékesíti, de határozottan rontja a kötetet. Több jel arra mutat, hogy a magára maradt Hoffgreff anyagi gondokkal küzdött, s a metszőnek sem tudván már újabb megrendeléseket adni, az 1554 vége felé el is hagyja a nyomdát. Kiadványainak jellege is a nyomda anyagi ziláltságára enged következtetni. A kelendőség reményében vállalkozik már megjelent művek utánnyomására, iskolakönyveket, népszerűnek ígérkező röpiratot és teológiai munkákat ad ki. Tinódi *Cronicáján* kívül négy év alatt csak két magyar nyelvű könyv hagyja el sajtóját, ami szintén a szélesebb polgári olvasóközönség részvétlensége mellett bizonyít. Hoffgreff 1553 végétől 1558 végéig vezette önállóan a nyomdát, mert 1559-ben már Heltai neve alatt jelennek meg ismét a kiadványok. Ebből

valószínűnek látszik, hogy a mester 1558 végén vagy 59 elején elhalálozhatott és a korábban kötött egység értelmében a műhely teljes felszerelése Heltai kezéhez származott át.

A Hoffgreff sajtó mennyiségileg és minőségileg egyaránt sovány termeléséből még a *Cronica* emelkedik ki leginkább, amely a Heltaival való szakítás után az első biztosan datálható kiadványa a nyomdának. (*A Keresztyéni Tudomannac Fundamentoma* (RMK. I. 32a.) nyomtatását ugyanis nem lehet határozottan Hoffgreffnek tulajdonítani.) Az ízléses kiállítású könyv 160 számozatlan negyedrért nagyságú levélből áll. Papíryanaga a vízjegy tanúsága szerint a brassói malom terméke. A cicero nagyságú antiqua típusokkal szedett oldalak szedéstükre 150×91 mm. Egy-egy oldalon 32 betűsor foglal helyet és a szövegoszlop magassága 147 mm. A kötet címlapján művészi kivitelű keretdísz látható, az utolsó levél verzóját pedig Tinódi stilizált címere díszíti. A szöveg közé a 2b, G4a, I1b és a Q4a lapok alá szalagfonatos záródísz van elhelyezve. A két típusú záródísz közül az egyik egyszer (2b lap.) a másik háromszor fordul elő. Ezen kívül még két iniciálé (az S kétszer ismétlődik) és 25 kottametszet emeli a könyv tipográfiai érdekességét.

A *Cronica* metszeteit, beleértve a kottadúccokat is egy, a nyomda mellett kezdettől fogva ott dolgozó, vagy legalábbis azzal kapcsolatban álló mester készítette; feltételezhetően a brassói származású Jacobus Lucius. A címlapkeret alsó részében látható mesterjegy (az L betű a metszőkéssel) mindenesetre őrá enged következtetni. Erről a Lucius mesterről sajnos keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy 1555 körül, de lehet, hogy még 54-ben otthagya a kolozsvári nyomdát, mert 1556-ban Wittenbergben saját nyomtató műhelye van. Nincs kizárva, hogy Hoffgreff hozta magával Brassóból az akkor még fiatal metszőt, vagy az is lehet, hogy már Wittenbergből jött Kolozsvárra, esetleg Heltai hívására. Művei, kezdve a legelső kolozsvári kiadvány keretdíszétől és nyomdászjegyétől (RMK. II. 47.) a *Cronica* címeréig — ami egészen bizonyosan Kolozsvárott készült — egységes stílustörekvést és technikát mutatnak. Ez a stílus különbözni látszik az erősen bázeli hatás alatt álló brassói nyomda könyvdíszektől és a Cranach iskolával, a wittenbergi Luft és Rhaw nyomda metszeteivel mutatnak szorosabb rokonságot. Ez persze még nem okvetlenül jelenti azt, hogy Lucius mesternek Wittenbergben kellett az új stílust elsajátítani. Utánozhatta ő ezt Kolozsvárott is, anélkül, hogy

Wittenbergben járt volna. Az erdélyi reformáció központjában a wittenbergi nyomdák kiadványai ezidőtájt nem voltak ismeretlenek, különösen nem Heltai házánál, s ezekhez Lucius mester minden különösebb nehézség nélkül hozzájuthatott. Inicialéi, de még inkább a *Cronica* címlapkerete mutatja, hogy metszőjük mennyire egyéni invenció és eredetiség híján dolgozott, szinte kopírozta metszeteit a Luft és Rhaw nyomda kiadványairól. A címlapkeret például pontos tükörmásolata id. Lucas Cranach egyik metszetének, amit a Rhaw sajtó használt először keretdíszként egy 1535-ben megjelent kiadványán. Az eredetin, az alsó lécen ábrázolt kép (Sámson küzdelme az oroszlánnal) éppen fordítva látható, ami azt mutatja, hogy a kolozsvári metsző nem fadúcról, hanem nyomtatványról másolt. Ugyanígy készültek a *Catechismus* illusztrációi is. A 160b lapon található címerpajzs külső vonalvezetését tekintve szintén utáztatnak látszik, bár ennek külföldi eredetijét nem ismerjük. Először a *Ritus* (RMK. II. 47.) címlapján elhelyezett nyomdászjegyben tűnik fel, ahol a várost szimbolizáló három bástyatornyot keretezi. A Tinódi-címer belső kiképzése viszont már önálló felfogást mutat. Lucius mester metszete némileg eltér attól a címerleírástól, amit a nemesi levél tartalmaz, egyszerűbb, stilizáltabb annál. A nemeslevél idevonatkozó része így hangzik: „ezt a nemesi címet adjuk neked és éretted előlnevezett ivadékoknak, összes örökösseiteknek és utódaitoknak: a jobboldali részen vörös, baloldali részen pedig kék szín által megkülönböztetett pajzsban, a vörös színben egy kék, meztelen kardot markolaton felül fogó emberi kezet, a pajzs kék részében sárga színű lantot vagy kobozt; a pajzsra szíjjelfolyó és tarka sisaktakaró helyzetetett, ahonnan meztelen kardot markolaton felül megragadó kéz emelkedik ki, úgy, amint ezek ennek a levélnek elején a festő kezével és mesterségével saját és megfelelő színekkel ábrázoltattak.” (Dézsi L. ford.) A jelölt címer, mint ismeretes, a nemeslevél elejéről hiányzik, csak a helye van kihagyva; nyilván költségkímélésből mellőzték az odarajzolást és kifestést. Tinódi erdélyi útjára magával vihette nemeslevelét is, a metsző azonban nem az itt adott leírás után dolgozott, hanem Tinódi pontosabb útmutatását követte a címer megkonstruálásánál. A nemeslevél nem kétséges, Tinódi sebesülésére céloz, amikor a címerpajzs fölé és annak jobb oldalába a meztelen kardot markolaton felül fogó emberi kezet engedélyezi berajzolni. Bécsben azonban azt nem tudhatták, s valószínűleg ezt maga a kérelmező sem jelezte pontosan folyamodványában,

hogy emlékezetes Dombóvár körüli sebesülése (1538 k.) alkalmával bal kezének nem mind az öt ujját metszette el a török szablya, hanem csak hármat; a mutatóujj és hüvelykujj épségben maradt. Ezt tehát Tinódi szükségesnek látta a metszővel közölni, aki ennek megfelelően úgy alakította ki az ábrát, hogy a mutató és hüvelykujj nem markolja át a pengét. A baloldali mezőben a lantot markoló kézfej ábrázolása is önálló leleménynek látszik, mert a címerleírás erről sem tesz említést. Mindez, amit a címerről elmondunk, azért érdekes, mert ebből nyilvánvaló, hogy Lucius mester nem külső szállítója volt a nyomdának, hanem még 1554 elején is ott dolgozott, Tinódival személyesen értekezett s távozása Kolozsvárról egybe esik a Hoffgreff nyomda kiadványainak elszürkülésével. Hogy ezután felújította-e még kapcsolatát a kolozsvári nyomdával, szállított-e Wittenbergből Heltainak újabb metszeteket, nem tudjuk. Lehetséges, hogy a neki tulajdonított későbbi Heltai-kiadványok könyvdíszei is még kolozsvári munkásságának termékei.

A *Cronica* kottametszetei a kötet egyik legérdekesebb nyomdatörténeti kuriozitása. Sokan úgy vélik, hogy Tinódi azért kereste volt fel kézírataival a kolozsvári nyomdát, mert tudomása volt arról — s itt a Hoffgreff-énekeskönyvre hivatkoznak —, hogy ez a nyomda kottanyomást is tud produkálni. Nem lehetetlen, hogy a Heltai—Hoffgreff-nyomda már a *Cronicát* megelőzően is adott ki kottával ellátott énekeszövegeket, de hogy ez nem a Toldi Ferenc által Hoffgreffről elnevezett énekeskönyv volt, az szinte bizonyosra vehető. Jelenleg nincs kézzelfogható bizonyítékunk arról, hogy a *Cronica* előtt ilyen kottáskönyv magyar nyomdában megjelent volna. Az első magyar nyelvű hangjegyes kiadvány Gálszécsi István énekeskönyve Krakóban jelent meg 1536-ban. (RMK. I. 8.) A Hoffgreff-énekeskönyv megjelenési idejét nem ismerjük, sőt a nyomdai kiállításból is csak az látszik bizonyosnak, hogy a kolozsvári sajtó terméke. Az, hogy az énekeskönyv csupa 1538 és 1552 között írt bibliai tárgyú verseket tartalmaz, a megjelenés idejére még nem lehet bizonyító argumentum. Véleményünk szerint Tinódi *Cronicája* megelőzte a szóbanforgó énekeskönyv nyomtatását. Ezt a két kiadvány kottatechnikájának különbözősége bizonyítja a legjobban. A *Cronica* kottái még a régebbi módszerrel készültek, azaz nem szedték a hangjegyeket, mint a betűsort, hanem az egész dallamot egy falemezbe vésték és erről nyomtatták. Ez az eljárás nemcsak körülményesebb, több időt igénylő munka, mint a

szedés, de csínre, külalakra és a zenei jelölés tökéletességére nézve is primitívebb annál. A mozgó hangjegyek használatát Pier Houtin francia rézmetsző találta fel 1525-ben, s ettől az időtől kezdve vált ismertté ez a kottatechnika Európaszerte. Alkalmazása azonban nem ment márhólholnapra, még a nagy és híres európai nyomdáknál sem. A wittenbergi Rhaw-nyomda és a velencei nyomdák is csak 1538—39-ben térnek át a mozgó hangjegyek használatára. Nem valószínű, hogy egy olyan provinciális jellegű sajtó, mint a kolozsvári, már indulásának kezdetén rendelkezett volna az új eljáráshoz szükséges, akkor még drága nyomtatóeszközökkel. De tegyük fel, a Heltai—Hoffgreff-nyomda már 1553 előtt is alkalmazta a kottanyomásnak ezt az új módszerét, akkor mi magyarázza meg azt, hogy a *Cronica* kottáit mégis az elavult, körülményesebb technikával készítették. Abban az időben még nem ismerték, vagy legalábbis nem alkalmazták az üzletfél zsarolásának modern formáit, hiszen a nyomdásznak magának is érdeke volt, hogy a legszebbet produkálja, mert ennek elsősorban ő maga látta hasznát. Azt hiszem, nem tévedünk, ha ezek után a *Cronicát* a kolozsvári nyomda első ismert hangjegyes kiadványának tekintjük és nyomdatörténeti jelentőségét ezáltal is kiemeljük.

*

Tinódi *Cronicájának* csak ezt az egy 1554-es kolozsvári kiadását ismerjük. Nem tudunk arról és nem is valószínű, hogy még egyszer kinyomtatták volna. A *Cronicában* közölt énekek közül csak a *Budai Ali basa históriája* jelent meg még egyszer külön, a monyorókeréki Manlius nyomdában 1592 körül (RMK. I. 262.), ennek azonban ma már egy példánya sem ismeretes. A *Cronica* példányai közül jelenleg 6 darabról van közelebbi tudomásunk. Ebből 3 az Országos Széchényi Könyvtárban, 2 a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, 1 pedig a sárospataki, Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtárában található. Az OSZK I. példánya teljes; ezt említi Szabó Károly is. (Fényképmásolata uo. a mikrofilmtárban.) Faksimile-kiadásunknak is ez szolgált alapul, három lap (a Q3b, az f2a és az f2b) kivételével, amelyeken szúrágás, illetve szakadás következtében kisebb szövegcsonkulás van. Ezeket a lapokat az OSZK III. példányából pótoltuk. A két példányban egyébként e lapok szövege betűről betűre megegyezik. A II. példány, amely a Todorescu gyűjteménnyel 1919-ben került az OSZK-hoz, nagyon hiányos. Eredeti

levél csak 129 található benne, 16 fakszimile (címlap, limináriák, A1—B1, N2—N3, p4—q4) 8 levél kézírással van pótolva (B4, a C ív teljesen, továbbá a D1 és a D4, a D2—3 hiányzik), 7 levél pedig hiányzik (H1, V2—3 és f3—4). A III. példány (kézirattár: Oct. Hung. 731.) b. Révay Ferenc könyvtárából származott át az OSZK-ba 1916-ban. Két levél (q2—3) híján teljes. A kötet elejéhez és végéhez 8, ill. 21 kézzel írt levél van hozzákötve. Az 1—8 levél Töke Ferenc Szigetvár ostromáról szóló énekének XIX. századi másolatát tartalmazza. A 160—174 levélen ugyanennek az éneknek egy XVI. századi másolata található; erről készült az előbbi leírás. A 175—181 levélre a XVI. század végéről származó vallásos énekek vannak korabeli kézírással bejegyezve. Az MTA Könyvtárában levő I. példány (RMir. Qu. 4.) nem teljes, mint Szabó Károly állítja, hanem csonka. A címlap hiányzik és primitív tusrajzzal van pótolva; úgyszintén a q2—q4 levél is kézírással kiegészítés. A II. példány (RMir. Qu. 282.), amelyet 1860-ban Császár Ferenc könyvtárából vásárolt az Akadémia, szintén csonka. Címlapja ennek is tussal van utánarajzolva, az aal—aa4, H2—3, P4, k2—o1, p—q1 és q3—q4 levelek pedig fakszimilének szánt nyomtatott szövegpótlás. — A sárospataki példány (MM. 46), amelyre Szabó Károly is hivatkozik, az utolsó levél híján teljes.

Ezen kívül Szabó Károly említ még 3 teljes példányt (a késmárki ev. liceum könyvtára, Schlauch Lőrinc szatmári püspök könyvtára, a bécsi császári könyvtár) és egy csonka darabot (Erdélyi Múzeum, jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár; ebben az első 8 és az utolsó 2 levél kézírással van pótolva), valamint tud arról is, hogy Nagy István könyvtárával egy teljes és egy csonka példány külföldre került. Hogy ezekkel a példányokkal azóta mi történt, megvannak-e a jelzett helyen, vagy elkallódtak, sajnos nem állt módunkban megállapítani.

BIBLIOGRÁFIA

- Mátray Gábor*: Történeti, bibliai és gunyos magyar énekek dallamai a XVI. századból. Pest, 1853. — *Thaly Kálmán*: Ismeretlen históriás énekek. Századok, 1871. évf. — *Knauz Nándor*: Tinódi Sebestyénnek eddig ismeretlen versezete Zsigmond királyról. Pest, 1871. — *Veres Samu*: Tinódi Sebestyén és kora. Bp. 1880. — Tinódi Sebestyén összes művei; kiadta és előszóval ellátta *Szilády Áron*, RMKT. III. Bp. 1881. — *Benedek Albert*: Tinódi Sebestyén iratairól történeti szempontból. Tört. és Rég. Ért. 1881. évf. — *Gyulai Pál*: Tinódi s a XVI. század históriás énekesi. Egyet. előadásai, jegyzete: Pethe Ferenc. Bp. 1894. — *Böngérfi János*: Tinódi Lantos Sebestyén. Bp. 1898. — *Acsády Ignác*: Tinódi Sebestyén. Budapesti Szemle, 1899. évf. — *Szádeczky Lajos dr.*: Tinódi Sebestyén címeres levele. Erd. Múz. 1901. évf. — *Schönherr Gyula*: Tinódi Sebestyén címeres nemeslevele. Turul, 1902. évf. — *Pintér Jenő*: A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. Bp. 1903. — *Beőthy Zsolt*: A históriás ének és Tinódi Sebestyén. Egy. előadásai, jegyzete Csobán András. Bp. 1905. — *Mészöly Gedeon*: Tinódi Sebestyén. Nagykőrös, 1906. — *Décsi Lajos*: Tinódi Sebestyén. M. Tört. Életr. XXVIII. Bp. 1912. — *Décsi Lajos*: Tinódi Jázon király széphistóriaia. ItK. 1911. évf. — *Pesti Balázs*: Tinódi-magyarázat. Nagykőrösi ref. főgimn. értesítője 1913/14. — *Pukánszky Béla*: Sebastian Tinódi und der deutsche Zeitungsgesang. Gragger-Emlkv. 1927. — *Szabolcsi Benec*: Tinódi zenéje. Zenei Szle. 1929. évf. — Ua.: Tinódi Sebestyén dallamai; külön melléklet a Zenei Szle. 1929. évf.-hoz. — *Péczely László*: A XVI. századi énekköltés formái. Keszthelyi reálgimn. értesítője 1930/31. Klny. 1932. Keszthely. — *Fajcsék Magda*: Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben. Bp. 1943. — *Horváth János*: A reformáció jegyében. Bp. [1953. 183—214. — *Klaniczay Tibor*: A magyar reformáció irodalma. ItK. 1957. évf. 1—2. — *Soltész Zoltánné*: A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. Műv. Tört. Ért. 1957. évf. — Tinódi emlékkönyv. Összeállította *Horváth J. Károly* és *Naszados J.*; a Sárvári Községi Tanács kiadványa 1956. — *Csomasz Tóth Kálmán*: A XVI. század magyar dallamai. Régi magyar dallamok Tára I. Bp. 1958.

EZ A FACSIMILE KIADVÁNY BUDAPESTEN 1959 ÉVBEN KÉSZÜLT AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN ŐRZÖTT EREDETI PÉLDÁNYOK ALAPJÁN. A PAPIROST A DIÓSCYŐRI PAPIRCYÁR ÁLLÍTOTTA ELŐ 110 GR-OS, SÁRGÁS MERÍTETT, BORDÁZOTT FAMENTES KIVITELBEN. A NYOMTATÁSI MUNKÁLATOKAT AZ AKADÉMIAI NYOMDA, A NYOMDAKISÉRLETI ÜZEM, A ZRINYI NYOMDA KLISÉÜZEME ÉS A MINERVA KÖNYVKÖTÉSZET VÉGEZTE. A KÖTÉSTERVET SASVÁRI DEZSŐ KÉSZÍTETTE. A MŰSZAKI IRÁNYÍTÁST RADNÓTI KÁROLY VÉGEZTE. MŰSZAKI FELELŐS FARAGÓ MIHÁLY. A KIADÁSÉRT FELELŐS AZ AKADÉMIAI KIADÓ IGAZGATÓJA.

